

9. Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка : в 3 т. – М., 1958.
10. Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII століть. – К. ; Нью-Йорк, 2002. – Кн. 1, 2.
11. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. – М., 1964–1973.

ПЕТР МАЦКИВ

ПЕРИФЕРИЙНАЯ ЗОНА ПОНЯТИЙНОГО ПОЛЯ «СВЯЩЕННОЕ ЛИЦО» В СЛОВАРНО-ДИАХРОННОМ ДИСКУРСЕ

В статье рассматриваются компоненты понятийного поля «священное лицо», размещенные на периферии этого поля. Анализируется внутренняя форма слов, производится их компонентный анализ, а также прослеживается процесс вхождения знаковых образований в украинскую языковую картину мира.

Ключевые слова: номен, дериват, лингвистическая картина мира.

PETRO MATSKIV

THE PERIPHERAL AREA OF THE CONCEPTUAL FIELD «SACRED PERSON» IN THE LINGUISTIC THESAURUS

The article focuses on the conception «sacred person» in diachronic aspect, the inner form of the nomens and their component analysis as well as the derivatives of the analysed words is considered. Besides, the occurrence of unit of language in linguistic picture of the world is retraced in the article.

Key words: nomen, derivate, linguistic picture of the world.

Одержано 3.08.2010 р., рекомендовано до друку 30.08.2010 р.

УДК 81'373.231:82–1

ЮЛІЯ БРАЇЛКО
(Полтава)

ФУНКЦІЇ КОНФЕСІЙНИХ ГЕОРТОНІМІВ У ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ

Ключові слова: геортонім, онім, лексема, семантика, сема, поетична функція.

Геортоніми (власні назви свят, пам'ятних дат, постів, різноманітних торжеств тощо) є периферійним розрядом ономастичної лексики. Проте разом з іншими онімами вони відіграють важливу роль в організації художнього тексту, який будується на ономастичній вісі, що орієнтує читача в текстовому просторі, допомагаючи йому знайти відповіді на питання: хто? де? коли?

Окрім того, будь-яка власна назва, у тому числі й геортонімна, має надзвичайно широкий конотативний потенціал, тож може ставати провідним засобом утілення мистецької концепції, породжуючи різноманітні смисли в процесі відтворювання художньої дійсності. Так, В.Р.Тимірханов, досліджуючи повість І.С.Шмелєва «Літо Господнє», указує, що «геортонім як ім'я свята – це ключова позиція, навколо якої складаються етично значущі ділянки твору» [4, с.37].

Українська поезія 60-80-х років ХХ століття засвідчує різні тенденції використання геортонімів, значну частину яких становлять конфесійно марковані імена. У першу чергу вони вживаються в характерних для них функціях, не змінюючи своїх семантико-стилістичних характеристик. Для авторів є важливим, по-перше, їхнє пряме призначення, як-от: «Чи **Благовіщення** мені приснилось / на сну й пробудження незбагненій межі?» (І.Калинець); «От і **святки** вам...» (М.Самійленко); «Так славно він життя своє прожив, / на многотрудну стаючи Голготу, / зустрів належне був **страсну суботу**, / А вдосвіта, стражденний, опочив» (В.Стус); «У спеціальній частині знали, коли скінчиться і цей **великий / піст**, / тільки одна дата / прихована / глибокою тайною / від усіх» (М.Горбаль); «Марні епітим'ї, / не врятує **великий піст**. / Дотліває з димом / край опалих синів-лакиз» (В.Стус). Уживання таких одиниць у первинній функції часто супроводжується описом народних і церковних традицій, пов'язаних з певним святом: «Дивний вечір – **Святий вечір**, ходить коляда» (М.Горбаль); «Ой кого ж ви, мамцю, ждете – **Святий вечір** вже. / Не їсте Святу вечерю, ой, кого ждете?» (М.Горбаль); «На Україні **Великдень!** / ...В Україні – дзвонять дзвони...» (З.Красівський); «Мій **Великдень. Воскресіння**. А в оркестрі ранку / стогін. / ...Дзвони дзвонять, дзвони дзвонять, дзвонять дзвони / Великодні / Понад гори, понад доли, над міста і пустирі» (Ір.Калинець). В останньому прикладі емоційні конотації геортоніма *Великдень* посилюються вживанням в одному контексті з ним синонімічної назви *Воскресіння* та похідного прикметника *Великодній*.

В окремих випадках сема 'свято', наявна в цих онімах, може суттєво розширюватись, поглинаючи всі інші, чим наближає власні імена до апелятивів. Це відбувається при їх уживанні в незвичній множинній формі, наприклад: «...люди – вже коріння, / але святкують свої **Різдва і Великодні**...» (І.Калинець). Шлях до втрати онімної належності буває й іншим, коли на перший план виходить внутрішня форма слова, значення якої актуалізується в контексті однокореневим апелятивом, а семи, що відрізняють власну назву від загальної, усуваються на периферію: «Навчайся жити і по той бік світу / і горем душу вигодуй неситу, / і сподівайся власного **різдва**. / **Новонародження**» (В.Стус).

У художньому мовленні геортоніми виконують також іншу, не менш важливу функцію хронологізації, яка зумовлюється тим, що «найменування релігійних свят – важлива ланка номінативних засобів мови, в яких опосередковано визначається пора року за відношенням до часу святкування (а в багатьох – і безпосередньо вказується на конкретну дату – Ю.Б.)» [1, с.158]. Їхня можливість утворювати темпоральний фон творів пояснюється й загальною відомістю часу відбування християнських свят і постів, великим їх значенням у житті народу, не втраченим навіть у добу насадження атеїстичного світогляду.

У поезії 60-80-х років ХХ століття конфесійні геортоніми можуть використовуватися на позначення часу відбування свята (календарно фіксованої або несталого дати): «Колували душі коло на **свят-вечір**» (Ір.Калинець); «...зате на **Великдень** / прикотив сонце / у Космачі / розписане» (І.Калинець); «червінцю червінцю / мені по вінця / я на купала / у воду впало / а у **петрівку** / в житньому вінку / від серпа втекло / як перепілка» (І.Калинець); «Яка ж зима була марудно довга – / На **Вербну** й не проклянулася верба» (М.Руденко); «На **покрову** знову падав дощ / і учора ввечері покравав» (О.Різниченко). Часто такі семантики задають дублетну асоціацію, паралельно актуалізуючи семи 'свято' й 'час'. Це відбувається переважно при орієнтації поетичного мовлення на опис обрядових атрибутів згадуваних релігійних свят, але необов'язково, наприклад: «Може, щось заколядує на новий кожух: / В **Святий вечір**, щедрий вечір кожен тобі – друг» (М.Горбаль); «Тоді вже, / коли останні строїлись **святки** / (Свят-вечір був, і коляда, і гамір / дитячої дзвінкої коляди), / ти чув про це» (В.Стус); «...колядували на **Різдво**...» (І.Калинець); «На **Різдво** роздам / колядникам відсутнім / по жменьці шелестіння / на срібні дзвоники» (М.Горбаль); «...та й як же мені / на **БЛАГОВІЩЕННЯ** / та й у церквиці / на коліна не вставати...» (С.Сапеляк); «Й довго ставить до образу свічку / У молитві святій – до **Різдва**» (В.Боровий); «Сьогодні ж **Різдво**, – хтось зітхнув / мимоволі. / – **Різдво**, – донеслося, немов з-під землі» (І.Гнатюк).

Сакральні геортоніми можуть виступати й засобом опосередкованого визначення часу/проміжку часу, як-от: «Зима. Перед **Різдвом**. Неділя: / На двісті душ один барак» (Я.Лесів); «Чи люди у зірок спитали права? / І як на зло – / За тиждень до **Різдва**» (М.Руденко); «У комірчині порожньо і голо – / Ще до **Різдва** кінчилося зерно» (М.Руденко); «А було це тоді, коли на горі Стінці / під **Великдень** з'являлися монастиря частоколи, / і дзвін, затонулий у річці Дзвінці, / вдосвіта бамкав...» (І.Калинець).

Назва християнського свята здатна функціонувати і як носій більш широкого темпорального значення: «В двадцятий вік **Христового різдва** / В тюрмі яваській двадцять українців» (М.Осадчий). Хронологічні властивості оніма **Різдво** виявляються й у іншому ракурсі – при позначенні давноминулого часу. Це можливе при його контекстуальному зв'язку з іншою пропріальною одиницею, яка опосередковано вказує на подібну темпоральну семантику, та при актуалізації власної біблійної інформації («час народження Ісуса Христа»). Наприклад: «...Он як наснилося: / ще молоді мама і тато, / як Ноїв потоп чи **Різдво**, / так десь / давно було це...» (М.Самійленко). Контекстуально відсилає до далекого минулого й інша назва цього розряду, у семантичній структурі якої атрофуються геортонімні елементи, що витісняються активізованими компонентами первісного значення твірного апелювання: «Висипало на береги звитяжне полян плем'я, / мов колись на **Хрещення**, / на наше весілля» (І.Калинець).

Експресивні характеристики геортонімів, ужитих як хрононіми, збільшуються внаслідок функціонування у тавтологічних сполуках: «стоголося русів / шаблею булатною / **возноситься на Вознесіння**...» (С.Сапеляк); «Ти спошли ми Господи / **СЛОВО БЛАГЕ** / і **благословення** / на **Благовіщення**» (С.Сапеляк). У такому разі стилістично вагомою стає передусім внутрішня форма власного імені, а його темпоральне призначення відходить на другий план.

Серед інших стилістичних функцій, властивих конфесійним геортонімічним одиницям, – функція об'єкта порівняння, у якій вони реалізуються як з первинним, так і з хронологічним значенням, наприклад: «Тільки й свята того – пошта, та чому, чому / Не доходять ненаписані листи? / Ми чекаєм їх, як Бога, як **Великодня**, / Тільки хто їм білий світ занастив?» (І.Світличний); «...світ затиснений / у лещатах палітурок / відчиняєш його / як на **Великдень**...» (І.Калинець). Стаючи суб'єктом порівняння, ці лексеми, відповідно, зазнають семантичних природжень змісту: «Стемніло з тайфуном / **Свят-Вечір** як слайд / соснового суму / різдвяний сад...» (С.Сапеляк).

За допомогою власних назв християнських свят утворюються й більш складні тропи. Інколи поети звертаються до геортонімів як засобу характеристики ліричного суб'єкта чи об'єкта, причому якщо в першому випадку стилістично важливою для них стає вся культурна інформація імені, то в другому – лише її частина, зосереджена в понятті «велике свято». Наприклад: «...Стану я **Свят-Вечором!**» (І.Калинець); «Ти всім, чим лиш могла, була мені: / Була **Великоднем** і буднем, / Гарантом «будем-перебудем», / Була росиною на камені / І каменем – твердим корундом» (І.Світличний). Суб'єктом перевтілення може виступати й предметна реалія, тоді авторська метаморфоза ще більше відбиває міфологічне сприйняття дійсності: «взялося червоне яблуко, / взялося собі – і знеслося / писаним **Свят-Вечором** / у срібному обручику» (І.Калинець).

Реалізація геортонімічних лексем у метафорах часто пов'язана з наданням їм невластивої семи 'запах': «...Віримо у **Великдень**, що пахне обрусами лляни-ми – / розстелений сонця віхоть» (Ір.Калинець); «...омелодійнений струмок / при битій дорозі / пахне **ВОДОХРЕСТЯМ**...» (С.Сапеляк); «Молюся ароматові Лілії **Благовіщення**...» (І.Калинець). Виникнення наступних образів ґрунтується на незвичному асоціативному зв'язку певного свята з музичним твором: «**Різдва** безгучне скерцо» (С.Сапеляк); «...і у темниці Веделя / умиротворимо / репризу / **ВОЗНЕСІННЯ** / і воздасться – / і цвістимуть маки / на **СТРУНАХ ЙОГО**...» (С.Сапеляк).

Семантичні й граматичні зміни допомагають створювати за допомогою геортонімів поетизовані чуттєві уявлення: «Минули губ **головосіки** / В очах піску червоний смерч» (С.Сапеляк)). Завдяки таким онімам відбувається конкретизація образів: «А коли на засніжені брості / Рання сутінь, як тихі слова – / Я малим котиполем у гості, / У веселі оселі **різдва**» (В.Боровий); «Звізда **Різдва** – в сузір'ї сурм / Сурмить святі рефрени» (С.Сапеляк). Виступаючи об'єктом дії, геортонімічні імена можуть набувати ознак істоти: «І довго ставить до образу свічку, / І шепоче про щось до **різдва**» (В.Боровий); «Ми ж бо степами зоремечно / вітали **Спаса** у зелі» (Ір.Калинець).

У поезії Степана Сапеляка багатьох значенневих інтерпретацій зазнає назва християнського свята *Покрова*, яка може позначати й Діву Марію («вірю / від слова до слова / **ПРЕНЕПОРОЧНУЮ ПОКРОВУ** / помилуй м'я Діво...»), й ікону («...о жалю холодний / пекельного свята / тільки карі очі / **СЛАВИ ТОЇ / ТА ПОКРОВИ**...»), і культову споруду («**Покрова** сердешная / слобожанська / отак похилилася / помазаником січовим / дзвонами власними приспана»; «ой там за **Покровою** гори кам'яніють / ой сум то наш»). Ці переходи геортоніма в інші розряди мають витокими внутрішні метонімічні зрушення, які суттєво розширюють стилістичні можливості слова. Воно може актуалізувати також свою внутрішню форму, набуваючи семантичних ознак апелювання *покровителька*: «*Тернова Марена, тернова – / Моя боженька і **покрова***» (І.Калинець).

Цікавим зі стилістичного погляду є й випадок уживання власної назви *Благовіщення* в алюзивній метафорі, де вона не тільки зберігає властиві первісному образу, створеному Богданом-Ігорем Антоничем, емоційно-експресивні конотації, а й набуває нових, пор.:

ЗОЛОТІ ВОРОТА. ЛЕГЕНДА

<...> Але завжди
по камінчику, по плінфі
вмуровую
у втрачене надбрамне Благовіщення,
що зяє у пустці неба
трибанною раною.

Чи витримають
мій здвиг
щербаті рамена,
підперті млявими дрючками?

Бо хочу
ще незагубленим
окличним відмінком,
нашим зойком,
на всі сторони світу
возрадуватися:

«Моя країно Благовіщення!»

Як Богдан-Ігор Антонич.

Бо хочу знайти
на цих горах
крилатого покровителя Города –
вигнаного зі щита ізгоя.

Бо хочу знайти
на цих горах
Первоапостольське Благословення,
застромлене хрестом
(спочатку тут було Слово).

<...> Дай переконатися,
що стоять на місці,
вгрузлі по пояс,
по контрфорси
в попіл,
у кров,

що з віку у вік
по камінчику, по плінфі
на мурованих раменах
виростає Злоголаве Благовіщення.

І.Калинець

КРАЇНА БЛАГОВІЩЕННЯ

*Завія зелені, пожежа зелені,
і квіття курява, і солов'їні схлипи.
Столи весільні – ох – столи не встелені,
і бджіл тьма-темрява, і молитовні липи.*

*В ромашок спів слимак дороги ввився круто,
і ранку кіш, що в ньому птаха – сонця помах.
Задума – не задума, смуток і не смуток,
це на країні цій трагічна папілома.*

*Мов два дракони, сонце й місяць, зорі-галич,
і білі села, й білий жар, і білість куряв.
Шевченко йде – вогонь, людина, буря –
і дивиться в столітню далеч:*

*в вогні пробуджена
князівна.*

*Хай на очах землі печать – тьми чорна штольня!
І день не день, і ніч не ніч, і спів не віщий нам.*

*О земле, земле батьківська, клятьбо бездольна,
моя країно Благовіщення!*

Б.-І. Антонич

Ігор Калинець, який вважає Богдана-Ігоря Антонича своїм учителем у поезії («І тільки після Антонича в мені стався злам. Поезія Антонича найбільше відповідала моєму світовідчуванню. Наприклад, те, як він входив, скажімо, в українську праоснову. Я відчув, що це мені найближче» [2]), зберіг у своїй ліриці Антоничеву символіку оніма *Благовіщення*, позначену синтезом загальнонародної («пробудження життєвої сили природи, воскресіння землі») і християнської («початок Дня спасіння людства») [3, с.15] символіки і зреалізовану в концептах «земля» і «святість». Проте образ країни Благовіщення у Калинцевій поезії постає на тлі образу церкви Благовіщення («*втрачене надбрамне Благовіщення*», «*Злоголаве Благовіщення*») і загалом сакралізованого контексту, через що алюзивна метафора певною мірою втрачає етнокультурний зміст і розширює релігійний християнський. Окрім того, якщо у творі Б.-І.Антонича власна назва *Благовіщення* є семантико-стилістичною домінантою всіх образних засобів, то у поезії І.Калинця вона стає лише одним з компонентів системи ключових слів.

Отже, на фоні двох узвичаєних тенденцій уживання геортонімів – у власне прямому значенні та з метою хронологізації – у поетичній мові засвідчуються й інші, пов'язані виключно з авторським сприйняттям та усвідомленням дійсності. Конфесійні геортоніми завдяки своєму конотативному потенціалу виявляють високу здатність до метафоричних трансформацій, збагачуючи таким чином художньо-образну систему поезії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бочарова І. В. Темпоративні синтаксеми-найменування релігійних свят (На матеріалі художніх творів української літератури ХІХ – ХХ ст.) / І. В. Бочарова // Проблеми граматики і лексикології української мови. – К., 1998. – С. 157 – 165.
2. Калинець І. Поезія Антонича найбільше відповідала моему світовідчуженню... [Електронний ресурс] / І. Калинець. – Режим доступу : http://www.fact.kiev.ua/articles/article_228/
3. Словник символів / [за заг. ред. О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка]. – К. : Народознавство, 1997. – 156 с.
4. Тимирханов В. Р. Моделирование лингвофилософских явлений в свете имяславской традиции : автореф. дис. на соиск. уч. степ. д-ра филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / В. Р. Тимирханов. – Челябинск, 2009. – 39 с.

ЮЛИЯ БРАЙЛКО

ФУНКЦИИ КОНФЕССИОНАЛЬНЫХ ГЕОРТОНИМОВ В ПОЭТИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ

В статье исследуются возможности реализации семантико-стилистического потенциала конфессиональных геортонимов в художественной речи. Материалом для исследования послужили произведения украинских поэтов 60-80-х годов XX столетия.

Ключевые слова: геортоним, оним, лексема, семантика, сема, поэтическая функция.

JULIA BRAILKO

THE FUNCTIONS OF THE CONFESSIONAL GEORTONYMS IN THE POETIC TEXT

This article studies the confessional geortonyms and the possibilities of their semantic-stylistic realization potential in the artistic speech. The works of Ukrainian poets of the sixties in the XXth century were used as the material for this study.

Key words: geortonym, onym, lexeme, semantics, seme, poetic function.

Одержано 29.07.2010 р., рекомендовано до друку 30.08.2010 р.

УДК 81'373:82-1

ОЛЕКСАНДР ТУПИЦЯ
(Полтава)

БЕЗЕКВІВАЛЕНТНА ЛЕКСИКА У СМИСЛОВІЙ СТРУКТУРІ ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ

Ключові слова: безеквівалентна лексика, поетичний текст, композиція, сильна позиція.

Практика слововживання та спостереження над поетичними текстами свідчать, що культура та мова перебувають у діалектичній єдності. Причина такої діалектики полягає в тому, що мова залежить від культури як її вербальний компонент, відображаючи за допомогою наявних засобів, ре-